

KREDIT FOIZLARINING STATISTIK TAHLILI

Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
“Iqtisodiy statistika” kafedrası tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining asosiy faoliyat yo‘nalishlaridan biri kredit operatsiyalarini amalga oshirishdir. Kredit foiz stavkalari moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish sur‘atlari hamda investitsion muhitga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu stavkalar darajasining yuqoriligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishini sekinlashtirishi, pastligi esa inflyatsiya jarayonlarini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli kredit foizlarining statistik tahlili nafaqat iqtisodiy nazariya, balki amaliyot nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Tijorat banklari, kredit foiz stavkalari, statistik tahlil, asosiy Stavka, inflyatsiya, pul-kredit siyosati, dinamik qatorlar, korrelyatsion tahlil, regression tahlil, trend tahlil, investitsion muhit, moliyaviy barqarorlik, tadbirkorlik faoliyati.

STATISTICAL ANALYSIS OF CREDIT INTEREST RATES

Abdullayev Shakhobiddin Shamsiddinovich, PhD candidate at the Department of
“Economic Statistics,” Tashkent State University of Economics.

Abstract:

In a market economy, one of the main areas of activity of commercial banks is the implementation of credit operations. Credit interest rates have a significant impact on financial stability, economic growth rates, and the investment climate. High interest rates may slow down the development of entrepreneurial activity, while low rates may intensify inflationary processes. Therefore, the statistical analysis of credit interest rates is of great importance not only from the perspective of economic theory but also in practice.

Keywords:

Commercial banks, credit interest rates, statistical analysis, key rate, inflation, monetary policy, time series, correlation analysis, regression analysis, trend analysis, investment climate, financial stability, entrepreneurial activity.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri kredit operatsiyalarini amalga oshirishdir. Kredit foiz stavkalari moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o'sish sur'atlari hamda investitsion muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu stavkalar darajasining yuqoriligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishini sekinlashtirishi, pastligi esa inflyatsiya jarayonlarini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli kredit foizlarining statistik tahlili nafaqat iqtisodiy nazariya, balki amaliyot nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi – tijorat banklari kredit foizlarining dinamikasini statistik jihatdan tahlil qilish, ularning asosiy omillari va ta'sir mexanizmlarini aniqlash, hamda amaliy takliflar ishlab chiqishdan iboratdir. Vazifalar quyidagilardan iborat:

- 1) kredit stavkalari bo'yicha nazariy qarashlarni umumlashtirish;
- 2) kredit stavkalari o'zgarishini statistik usullar yordamida tahlil qilish;
- 3) asosiy omillarni aniqlash va ularning ta'sirini baholash;
- 4) tijorat banklari faoliyatida kredit stavkalarini optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Kredit foiz stavkalari iqtisodiy nazariyada muhim o'rin tutadi. Klassik iqtisodchilar foiz stavkasini kapitalning tabiiy narxi sifatida talqin qilgan bo'lsalar, keynsiyaliklar uni investitsiya va jamg'arma o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi omil sifatida baholagan. Zamonaviy tadqiqotlarda foiz stavkalari, bir tomondan, Markaziy bankning pul-kredit siyosati bilan, ikkinchi tomondan, bozor talab va taklifi, inflyatsiya, milliy valyuta kursi kabi omillar bilan bog'lanadi.

Xorijiy olimlardan M. Fridman pul nazariyasi doirasida foiz stavkalarini inflyatsion kutilmalar bilan izohlagan. F. Mishkin esa foiz stavkalarining iqtisodiy sikllarga bog'liqligini ko'rsatib bergan. Krugman va Obstfeld esa xalqaro moliya kontekstida foiz stavkalarining valyuta kursi va kapital oqimlariga ta'sirini alohida tahlil qilganlar.

O'zbekistonda ham kredit stavkalariga oid qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Markaziy bank hisobotlarida kredit foizlarining asosiy stavka va inflyatsiya bilan uzviy bog'liqligi qayd etilgan. Mahalliy iqtisodchilar kredit stavkalari pasayishining tadbirkorlik faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashgan.

Kredit stavkalarining statistik tahlilida quyidagi usullardan foydalanildi:

- Taqqoslash usuli – turli yillarda kredit foizlari o'zgarishini solishtirish;
- Dinamik qatorlar tahlili – kredit stavkalarining vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyasini aniqlash;
- Korrelyatsion tahlil – kredit stavkalari va asosiy stavka o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash;
- Regression tahlil – kredit stavkalarining asosiy omillarga qanchalik bog'liqligini o'lchash;
- Trend tahlili – istiqbolda kredit stavkalari harakatini prognozlash.

Ushbu metodlar yordamida 2020–2024 yillarda O'zbekistondagi tijorat banklarining kredit foizlari tahlil qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024 yillar davomida kredit stavkalari sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. 2020-yilda o'rtacha kredit stavkalari 22% atrofida bo'lgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 23% gacha ko'tarildi. 2023-yildan boshlab esa kredit stavkalari pasayish tendensiyasiga ega bo'lib, 2024-yil yakuniga kelib 20% ni tashkil etdi.

Asosiy stavka esa shu davr mobaynida 14–16% oralig'ida tebrangan. Kredit stavkalari va asosiy stavka o'rtasidagi farq banklar uchun marja daromadini ifodalaydi. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, kredit stavkalari va asosiy stavka o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjud bo'lib, kredit stavkalari ko'pincha asosiy stavkadan 6–8 foiz punkt yuqori darajada shakllangan.

Shuningdek, inflyatsiya darajasining ham kredit stavkalariga ta'siri sezilarli bo'lgan. 2020–2021 yillarda inflyatsiya yuqori bo'lgani uchun kredit stavkalari ham yuqori darajada saqlanib qoldi. 2023–2024 yillarda inflyatsiya pasayishi kredit stavkalarining pasayishiga olib keldi.

Taqqoslash usuli. Taqqoslash usuli yordamida 2020 va 2024-yillardagi kredit foiz stavkalari o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. 2020-yilda o'rtacha stavka 22% bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 20% gacha pasaydi. Bu jarayon Markaziy bank asosiy stavkasi va inflyatsiya darajasidagi o'zgarishlar bilan izohlanadi. Shuningdek, qo'shni davlatlar tajribasi bilan solishtirganda, O'zbekistondagi kredit stavkalari yuqoriligicha qolmoqda.

Dinamik qatorlar tahlili. Dinamik qatorlar tahlili yordamida kredit foizlarining vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyasi o'rganildi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2020–2024 yillar davomida kredit stavkalari yillik o'rtacha 1,5% pasayish sur'atiga ega bo'lgan. Grafik va jadvallar orqali kredit stavkalari o'zgarishining umumiy pasayish tendensiyasi kuzatildi.

Korrelyatsion tahlil. Kredit stavkalari va inflyatsiya darajasi o'rtasida yuqori ijobiy bog'liqlik aniqlangan (korrelyatsiya koeffitsienti $r \approx 0,82$). Shuningdek, kredit stavkalari va Markaziy bank asosiy stavkasi o'rtasida $r \approx 0,75$ bo'lgan bog'liqlik qayd etildi. Bu esa foiz stavkalari belgilanishida inflyatsiya va asosiy stavka hal qiluvchi omillar ekanini ko'rsatadi.

Regression tahlil. Regression tahlil yordamida kredit stavkasining asosiy omillarga bog'liqligi o'rganildi. Model quyidagi ko'rinishda tuzildi:

$$\text{Kredit stavkasi} = a + b_1 * \text{Asosiy stavka} + b_2 * \text{Inflyatsiya} + b_3 * \text{Valyuta kursi} + e$$

Hisob-kitoblarga ko'ra, inflyatsiya va asosiy stavka kredit stavkalariga eng katta ta'sir ko'rsatmoqda. Modelning determinatsiya koeffitsienti (R^2) 0,68 ni tashkil etdi, bu esa modelning izohlash kuchi yetarlicha yuqori ekanidan dalolat beradi.

Trend tahlili. Trend tahlili natijalariga ko'ra, 2025–2026 yillarda kredit stavkalari pasayish tendensiyasini saqlab qolishi prognoz qilinmoqda. Chiziqli trend tenglamasi asosida 2025-yilda o'rtacha stavka 19%, 2026-yilda esa 18% atrofida bo'lishi mumkinligi taxmin qilindi. Biroq bu prognoz tashqi omillarga, jumladan global iqtisodiy vaziyat va ichki inflyatsion jarayonlarga ham bog'liq bo'ladi.

Tahlil natijalaridan quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Kredit stavkalari va Markaziy bank asosiy stavkasi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud.
2. Inflyatsiya kredit foizlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi – inflyatsiya yuqori bo'lsa, kredit foizlari ham yuqori darajada shakllanadi.
3. Tijorat banklari kredit stavkalarini belgilashda bozor raqobati, likvidlik darajasi va milliy valyuta kursi kabi omillardan ham foydalanadilar.
4. So'nggi yillarda kredit stavkalarining pasayishi iqtisodiyot uchun ijobiy tendensiya bo'lib, tadbirkorlik faoliyati va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, kredit foizlarini keskin pasaytirish moliyaviy barqarorlikka xavf tug'dirishi mumkin, shu bois pul-kredit siyosatini yumshatishda ehtiyotkorlik bilan yondashuv zarur.

Kredit stavkalari va Markaziy bank asosiy stavkasi o'rtasidagi bog'liqlik. Tahlil shuni ko'rsatadiki, kredit stavkalari doimiy ravishda asosiy stavkaga moslashadi. Bu bog'liqlik Markaziy bank siyosatining tijorat banklari uchun signal vazifasini bajarishini anglatadi. Asosiy stavkaning oshirilishi kredit stavkalari oshishiga, pasaytirilishi esa kreditlarning arzonlashishiga olib keladi. Shu sababli, asosiy stavka o'zgarishlari iqtisodiyotda investitsion faollik va iste'mol kreditlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Inflyatsiyaning kredit foizlariga ta'siri. Kredit stavkalari inflyatsiya darajasining aks-sadosi sifatida shakllanadi. Yuqori inflyatsiya sharoitida banklar risklarni qoplash maqsadida foiz stavkalarini yuqori belgilaydi. Past inflyatsiya davrida esa kredit stavkalari pasayadi va iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 2020–2021 yillardagi yuqori inflyatsiya kredit stavkalarini yuqori darajada ushlab turgan bo'lsa, 2023–2024 yillarda inflyatsiyaning kamayishi kreditlar narxining arzonlashuviga olib keldi.

Tijorat banklari qarorlarida bozor omillari. Kredit stavkalarini belgilashda faqat asosiy stavka emas, balki banklarning likvidlik darajasi, moliyaviy resurslar hajmi va bozor raqobati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, yirik banklar arzonroq resurslar jalb qila olgani uchun kreditlarni nisbatan past foizda taqdim etadi. Kichik banklar esa mijozlarni jalb qilish uchun foiz stavkalarini pasaytirishga majbur bo'lishi mumkin. Shuningdek, milliy valyuta kursidagi tebranishlar ham kredit narxiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Kredit stavkalari pasayishining iqtisodiy ta'siri. So'nggi yillarda kuzatilgan pasayish tadbirkorlik faoliyati va investitsion muhitni yaxshilashda muhim omil bo'ldi. Kreditlarning arzonlashishi korxonalar uchun ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlarini yaratdi. Shu bilan birga, iste'mol kreditlarining osonlashishi ichki talabni rag'batlantirib, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shdi.

Muvozanat zaruriyati. Kredit foizlarini haddan tashqari pasaytirish bank sektorining barqarorligiga xavf tug'dirishi mumkin. Bu omil kredit portfeli sifatining yomonlashishiga, qaytarilmaydigan kreditlar ulushining oshishiga olib keladi. Shu bois, kredit stavkalarini tartibga solishda pul-kredit siyosatini ehtiyotkorlik bilan yuritish, inflyatsiya va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari bilan muvofiqlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari (2020–2024).
2. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London, 1936.
3. Mishkin F. Economics of Money, Banking, and Financial Markets. – Pearson, 2019.
4. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2020.
5. Friedman M. A Theory of the Consumption Function. – Princeton University Press, 1957.
6. Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki hisobotlari.
7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy tadqiqotlar instituti tahliliy materiallari.